

Тернопільська академія народного господарства

Литвин Надія Богданівна

УДК 657.1:336.417

**ОБЛІК І АНАЛІЗ ВАЛЮТНИХ ОПЕРАЦІЙ
КОМЕРЦІЙНИХ БАНКІВ УКРАЇНИ**

Спеціальність 08.06.04 – Бухгалтерський облік, аналіз та аудит

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата економічних наук

Тернопіль – 2000

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі грошового обігу і кредиту Тернопільської академії народного господарства Міністерства освіти і науки України

Науковий керівник доктор економічних наук, професор
Сопко Василь Васильович,
Київський національний економічний університет, професор
кафедри бухгалтерського обліку і аудиту в промисловості

Офіційні опоненти доктор економічних наук, професор
Рудницький Василь Степанович,
Львівська комерційна академія Укоопспілки,
завідувач кафедри аудиту

кандидат економічних наук, доцент
Галас Анатолій Миколайович,
Тернопільська академія народного господарства, доцент
кафедри економічного аналізу

Провідна установа Київський національний університет імені Тараса
Шевченка, кафедра обліку і аудиту,
Кабінет Міністрів України, м.Київ.

Захист відбудеться “22” *грудня* 2000 року о 11 год. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 58.082.01 в Тернопільській академії народного господарства за адресою: 46004, м.Тернопіль, вул.Львівська, 11, ауд.№ 1300.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Тернопільської академії народного господарства.

Автореферат розісланий “21” *листопада* 2000 року.

Вчений секретар спеціалізованої вченої ради,
кандидат економічних наук, доцент

З.В.Задорожний

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. У процесі розвитку вітчизняної банківської системи та її інтеграції у міжнародний фінансовий простір виникає гостра необхідність теоретичного дослідження діяльності комерційних банків у сфері валютних операцій. Банківська діяльність тісно пов'язана із зовнішньою торгівлею, міжнародним рухом капіталів і кредитів, виробничим та науково-технічним співробітництвом між країнами, міграцією робочої сили, туризмом й іншими формами міжнародних економічних відносин. У зв'язку з цим ефективність діяльності комерційних банків на валютних ринках має безпосередній вплив на фінансові результати його клієнтів.

Валютні операції є відносно новою сферою діяльності для українських комерційних банків. Водночас позитивна тенденція щодо збільшення видів та обсягів валютних операцій свідчить про те, що вони розвиваються прискореними темпами, і сьогодні займають вагоме місце у діяльності вітчизняних банків.

Валютні операції є одним із найскладніших і найризикованіших видів банківського бізнесу, які можуть бути як джерелом значних прибутків, так і збитків. Це зумовлює необхідність вдосконалення їх регулювання, а також підвищення ролі бухгалтерського обліку та аналізу в процесі управління валютними операціями комерційних банків.

Значний внесок у становлення і розвиток обліку та аналізу в комерційних банках зробили як зарубіжні вчені (В.Беті, П.Блан, Ж.Вігуру, Р.Дале, І.А.Єфремов, П.Касон, Дж.Маккензі, Д.Малет, Ю.С.Масленченков, В.К.Нємчінов, К.Г.Парфьонов, М.Піраєр, А.Прост, З.Г.Шірінська, Дж.Хітчінс, М.Хог та ін.), так і вітчизняні науковці (А.М.Галас, А.М.Герасимович, О.Д.Заруба, Л.М.Кіндрацька, О.І.Кіреєв, В.Н.Кочетков, К.Раєвський, Т.Раєвська, М.І.Савлук, П.М.Сенищ, В.В.Сопко, Р.І. Тиркало, З.І.Щибиволок та ін.). Однак у спеціальній економічній літературі не знайшли відповідного висвітлення питання методики бухгалтерського обліку та аналізу банківських валютних операцій.

Не зважаючи на перехід банківської системи України на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку та активізацію процесів вдосконалення методології бухгалтерського обліку і звітності, найменш розробленими залишаються питання, пов'язані з регламентацією обліку валютних операцій комерційних банків. Зокрема, в Україні не регламентована і не знайшла відображення у працях вітчизняних вчених проблема трансляції фінансової звітності зарубіжних підрозділів комерційних банків; методика обліку валютних деривативів; потребує вдосконалення діюча практика обліку фінансових результатів від проведення валютних операцій.

Сьогодні немає розробленої методики комплексного аналізу валютних операцій комерційних банків. Більшість авторів взагалі не розглядає питання аналізу банківських валютних операцій, а деякі - обмежуються аналізом окремих видів обмінних операцій.

Важливість і нерозробленість зазначених питань, необхідність їх теоретичного дослідження і практичного обґрунтування зумовили вибір теми дисертаційної роботи, мету, структуру та основні напрями дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана відповідно до плану науково-дослідних робіт Тернопільської академії народного господарства і належить до держбюджетної теми “Дослідження і розробка науково-методологічних основ запровадження лізингових операцій в процесі реформування економіки України” (номер державної реєстрації 0100U000272). Особисто автор вдосконалив методикау обліку і аналізу валютних операцій для застосування в процесі виконання міжнародних лізингових договорів.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційного дослідження є вироблення науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення правового регулювання валютно-банківських відносин, методики бухгалтерського обліку та аналізу валютних операцій комерційних банків України. Для досягнення мети були поставлені такі завдання:

- теоретично обґрунтувати поняття “валютні операції комерційних банків”;
- вдосконалити класифікацію валютних операцій;
- дати критичну оцінку правового регулювання діяльності комерційних банків України у сфері валютних операцій;
- визначити методологічні проблеми бухгалтерського обліку валютних операцій та проаналізувати еволюцію їх вирішення у міжнародній практиці;
- дати оцінку стану бухгалтерського обліку валютних операцій комерційних банків та визначити напрями його вдосконалення;
- виробити методикау комплексного аналізу діяльності комерційних банків на валютних ринках.

Об'єктом дослідження є діяльність комерційних банків України на валютних ринках. Предметом дослідження є методика і організація бухгалтерського обліку та аналізу банківських валютних операцій.

Теоретичною та методологічною основою дисертаційного дослідження є наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених із проблем зовнішньо-економічної діяльності, національне й іноземне законодавство, що регламентує валютно-банківські правовідносини, міжнародні стандарти бухгалтерського обліку, матеріали конференцій, семінарів з питань бухгалтерського обліку та аналізу.

У процесі дослідження використовувалися загальнонауковий діалектичний метод, історичний і системний підходи до вивчення діяльності комерційних банків, методи індукції, дедукції, класифікації, порівняльних характеристик, наукової абстракції, нормативно-правового забезпечення, економіко-статистичні методи.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в наступному:

- обґрунтовано необхідність нового розуміння категорії “валютні операції комерційних банків”;
- запропоновано класифікацію валютних операцій комерційних банків;
- дано критичну оцінку чинних в Україні валютно-банківських правовідносин та визначено напрями їх вдосконалення;
- узагальнено зарубіжний досвід обліку валютних операцій та трансляції фінансової звітності, визначено можливості його застосування у вітчизняній практиці;
- удосконалено чинну методика обліку фінансових результатів від проведення валютних операцій;
- обґрунтовано необхідність змін і доповнень до Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України для одержання більш об’єктивної інформації про фінансові результати від валютних операцій;
- запропоновано концептуальну схему проведення комплексного аналізу валютних операцій;
- розроблено систему показників для оцінки ефективності валютних операцій.

Практичне значення одержаних результатів полягає у використанні розроблених автором науково-методичних положень з бухгалтерського обліку і аналізу валютних операцій у системі АКБ “Промінвестбанку”, “Укресімбанку”, АКБ “Львів”, що підтверджується довідками цих банків.

Окремі положення дисертаційного дослідження використовуються в процесі викладання дисциплін “Гроші та кредит”, “Облік в кредитних установах”, “Аналіз діяльності банків” у Тернопільській академії народного господарства.

Науково-практичні розробки автора можуть бути застосовані як теоретична база для формування та удосконалення методики бухгалтерського обліку валютних операцій, їх аналізу та трансляції фінансової звітності банківських зарубіжних підрозділів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення дисертації доповідались на вітчизняних і міжнародних науково-практичних конференціях: “Україна на порозі XXI століття: економіка, державність” (м.Вінниця, 2000 р.); “Удосконалення національних нормативів аудиту” (м.Житомир, 2000 р.); “Удосконалення обліку та аналізу господарської діяльності на основі нових положень (стандартів) бухгалтерського обліку в Україні” (м. Київ, 2000 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 10 наукових праць, загальним обсягом 2,46 д.арк., з них 5 – у наукових фахових виданнях, 1 – у науково-практичному журналі, 1 - у збірнику наукових праць, 3 – у збірниках тез науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних літературних джерел, додатків. Повний обсяг роботи - 204 сторінок, у

тому числі: 11 рисунків на 8 сторінках, 25 таблиць на 17 сторінках, 14 додатків на 29 сторінках, список використаних літературних джерел становить 120 найменувань і займає 9 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У вступі обгрунтовано актуальність вибраної теми дослідження, визначена мета та основні завдання, об'єкти дослідження, наукова новизна і практичне значення одержаних результатів.

У першому розділі – **“Валютні операції комерційних банків як об'єкт бухгалтерського обліку та аналізу”** висвітлено сутність валютних операцій комерційних банків, запропоновано їх класифікацію, досліджено проблеми валютно-банківських правовідносин, роль обліку і аналізу в управлінні валютними операціями комерційних банків.

Динамічний процес розвитку зовнішньоекономічної діяльності комерційних банків України вимагає теоретичного обгрунтування економічного змісту категорії "валютні операції". У вітчизняній та зарубіжній спеціальній економічній літературі відсутній однозначний підхід щодо трактування даного поняття.

Проведений в роботі аналіз визначень терміна "валютні операції" виявив, що: 1) валютні операції часто ототожнюються з обмінними операціями; 2) до валютних операцій відносять лише окремі операції з іноземною валютою (обмінні, розрахункові, кредитні); 3) зміст валютних операцій обмежують операціями з іноземною валютою і не включають до нього операцій з іншими валютними цінностями, зокрема, банківськими металами; 4) наявні у вітчизняній літературі дефініції валютних операцій мають загальний характер, без виділення специфіки їх проведення окремими суб'єктами валютного ринку.

Економічну категорію “валютні операції комерційних банків” автор визначає як вид банківської діяльності у сфері міжнародних валютних відносин, що спрямований на одержання прибутку і охоплює різноманітні види операцій з валютними цінностями (за винятком операцій резидентів у національній валюті), що здійснюються на національному, регіональному та міжнародному фінансових ринках як за дорученням клієнтів, так і за власні кошти банків.

У чинному законодавстві України термін "валютні операції комерційних банків" немає юридичного закріплення. Дане поняття, з правової точки зору, в роботі пропонується визначати шляхом переліку валютних операцій, які мають право здійснювати комерційні банки відповідно до чинного законодавства тієї чи іншої країни.

Одним з важливих теоретичних і практичних питань вдосконалення обліку та аналізу діяльності комерційних банків є вироблення науково обгрунтованої класифікації валютних операцій. У більшості вітчизняних літературних джерел, валютні операції класифікуються лише

за типами угод з купівлі-продажу іноземної валюти, ініціаторами операцій і складністю їх проведення.

На основі вивчення зарубіжних наукових праць і практики банківської діяльності на валютних ринках автором запропонована класифікація валютних операцій комерційних банків за ознаками, поданими у табл.1. Дана класифікація є суттєвим доповненням до наявних і дає можливість глибше аналізувати діяльність банків на валютних ринках.

Таблиця 1

Класифікація валютних операцій комерційних банків

Ознаки класифікації	Види валютних операцій
1	2
За економічною суттю	<ul style="list-style-type: none"> ➤ касові ➤ розрахункові ➤ кредитні ➤ депозитні ➤ обмінні ➤ гарантійні ➤ довірчі ➤ інші
За видами ринків, на яких здійснюються валютні операції	Операції на: <ul style="list-style-type: none"> ➤ національних ринках ➤ регіональних ринках ➤ міжнародних ринках
За видами руху грошових потоків	<ul style="list-style-type: none"> ➤ поточні валютні операції ➤ валютні операції, пов'язані з рухом капіталу
За характером посередницької діяльності	<ul style="list-style-type: none"> ➤ активні ➤ пасивні
За контрагентами, з якими проводяться валютні операції	<ul style="list-style-type: none"> ➤ клієнтські операції ➤ міжбанківські операції Операції з: <ul style="list-style-type: none"> ➤ резидентами ➤ нерезидентами ➤ юридичними особами ➤ фізичними особами

1	2
За метою проведення	<ul style="list-style-type: none"> ➤ торговельні операції: <ul style="list-style-type: none"> - спекулятивні - операції з виконання власних зобов'язань банку - операції з виконання доручень клієнтів. ➤ Хеджувальні операції
За джерелами коштів	Операції за: <ul style="list-style-type: none"> ➤ власні кошти банку ➤ кошти клієнтів
За строками	<ul style="list-style-type: none"> ➤ негайні ➤ короткострокові ➤ середньострокові ➤ довгострокові
За об'єктами бухгалтерського обліку	<ul style="list-style-type: none"> ➤ монетарні ➤ немонетарні
За формами грошей	<ul style="list-style-type: none"> ➤ готівкові ➤ безготівкові ➤ комбіновані (готівково-безготівкові)
За видами валютних цінностей	Операції з: <ul style="list-style-type: none"> ➤ іноземною валютою ➤ платіжними документами та цінними паперами в іноземній валюті ➤ банківськими металами
За ступенем конвертованості іноземних валют	Операції у: <ul style="list-style-type: none"> ➤ вільноконвертованій валюті ➤ неконвертованій валюті
За видами валютних курсів, що застосовуються при відображенні валютних операцій в бухгалтерському обліку	Операції, які відображаються за: <ul style="list-style-type: none"> ➤ офіційним курсом ➤ ринковим курсом

1	2
За впливом на валютну позицію банку	<ul style="list-style-type: none"> ➤ операції, при яких валютна позиція залишається закритою ➤ операції, що призводять до відкритої валютної позиції
За відображенням на рахунках бухгалтерського обліку	<ul style="list-style-type: none"> ➤ балансові ➤ позабалансові
За типом події	<p>Операції, які є:</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ одноразовими подіями ➤ багаторазовими подіями
Залежно від стягнення плати	<ul style="list-style-type: none"> ➤ платні ➤ безплатні
За видами доходів (витрат)	<p>Операції, пов'язані з одержанням (сплатою):</p> <ul style="list-style-type: none"> ➤ комісійних доходів (витрат) ➤ процентних доходів (витрат) ➤ торговельних прибутків (збитків)

У роботі досліджується проблема правового регулювання банківської діяльності у сфері валютних операцій, яка є досить складною і теоретично найменш розробленою. Основним інструментом державного впливу на комерційні банки є право. Банківська діяльність регулюється нормами різних галузей права (конституційним, адміністративним, цивільним, фінансовим), проте основною галуззю є банківське право. У системі функцій банківського права головне місце належить регулятивній функції, формою реалізації якої є правове регулювання. Останнє є домінуючим видом регулювання банківської діяльності з боку держави.

Проведений автором аналіз чинного в Україні правового регулювання валютних операцій комерційних банків дав можливість виявити ряд недоліків:

- ❑ переважання прямих методів впливу на банківську діяльність над опосередкованими;
- ❑ обмежувальний характер правового режиму;
- ❑ нестабільність банківського і валютного законодавства, недостатнє використання таких способів правового регулювання як дозвіл і рекомендування;
- ❑ відсутність базового закону про валютне регулювання;
- ❑ значна кількість підзаконних актів, більшість із яких становить нормативні акти, що містять зміни і доповнення до чинних;

□ недотримання вимог законодавчої техніки, що виявляється у неточності визначення термінів, які використовуються у текстах нормативно-правових актів, неоднозначному трактуванні понять у різних актах.

Для вдосконалення регулювання валютних операцій комерційних банків в роботі аргументовано необхідність у:

1) активізації зусиль щодо впровадження економічних засобів регулювання банківської діяльності у валютній сфері;

2) систематизації законодавства з питань регулювання банківської діяльності у валютній сфері, зокрема провести його консолідацію та кодифікацію.

3) внесенні змін у наявний режим правового регулювання, оскільки велика кількість правових обмежень і відсутність стимулів гальмують розвиток валютних операцій. Використання правових стимулів є важливою передумовою підвищення ефективності як правового впливу, так і діяльності комерційних банків;

4) створенні більш сприятливих умов для залучення коштів фізичних осіб у іноземній валюті до комерційних банків, зокрема, збільшити суму гарантованого відшкодування коштів вкладникам та виплачувати її у валюті депозиту;

5) перегляді діючої системи санкцій, що застосовуються до уповноважених банків за порушення валютного законодавства. Ці санкції повинні бути адекватними і чітко визначеними до кожного виду правопорушення.

В управлінні валютними операціями комерційних банків значна роль належить бухгалтерському обліку та аналізу. З переходом банківської системи на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку докорінно змінилися організація, принципи та методика обліку валютних операцій. Проведене реформування бухгалтерського обліку поліщило систему інформаційного забезпечення аналізу діяльності комерційних банків на валютних ринках. Водночас фінансова звітність не містить вичерпної інформації для проведення комплексного аналізу валютних операцій. У роботі аргументовано, що бухгалтерський облік може відповідати завданням управління валютними операціями і бути надійною базою аналізу за умови: підвищення економічної змістовності, оперативності і аналітичності обліку шляхом деталізації його показників; раціональної організації бухгалтерської служби, комп'ютеризації обліково-операційної роботи банку.

У другому розділі “Оцінка стану бухгалтерського обліку валютних операцій та напрями його вдосконалення” розкриваються проблеми трансляції валютних операцій і фінансової звітності, еволюція їх вирішення у міжнародній практиці; дається оцінка стану бухгалтерського обліку валютних операцій і фінансових результатів від їх проведення; пропонується класифікація доходів і витрат від діяльності банків на валютних ринках. Значне

місце відведено аналізу методів обліку реалізованого результату від проведення обмінних операцій та курсових різниць, подано рекомендації для вдосконалення діючої методики обліку фінансових результатів від валютних операцій.

Питання, пов'язані з бухгалтерським обліком валютних операцій, впродовж багатьох років залишаються дискусійними як серед науковців, так і практиків. Найбільш спірними питаннями є трансляція валютних операцій та фінансової звітності зарубіжних підрозділів суб'єктів господарювання.

Через коливання валютних курсів, процес трансляції супроводжується виникненням обліково-аналітичних проблем, основними з яких є:

- прийняття рішення стосовно того, який курс обміну використовувати при трансляції активів, зобов'язань, доходів і витрат, виражених в іноземних валютах;
- як відобразити в бухгалтерському обліку і фінансовій звітності курсові різниці.

При трансляції як валютних операцій, так і фінансової звітності можуть застосовуватися три види валютних курсів: історичний курс, курс "закриття" та середній курс. Використання цих валютних курсів та їх комбінацій при перерахунку активів, зобов'язань, доходів і витрат, виражених в іноземних валютах призвело до виникнення у міжнародній практиці різних трансляційних методів фінансової звітності (рис. 1).

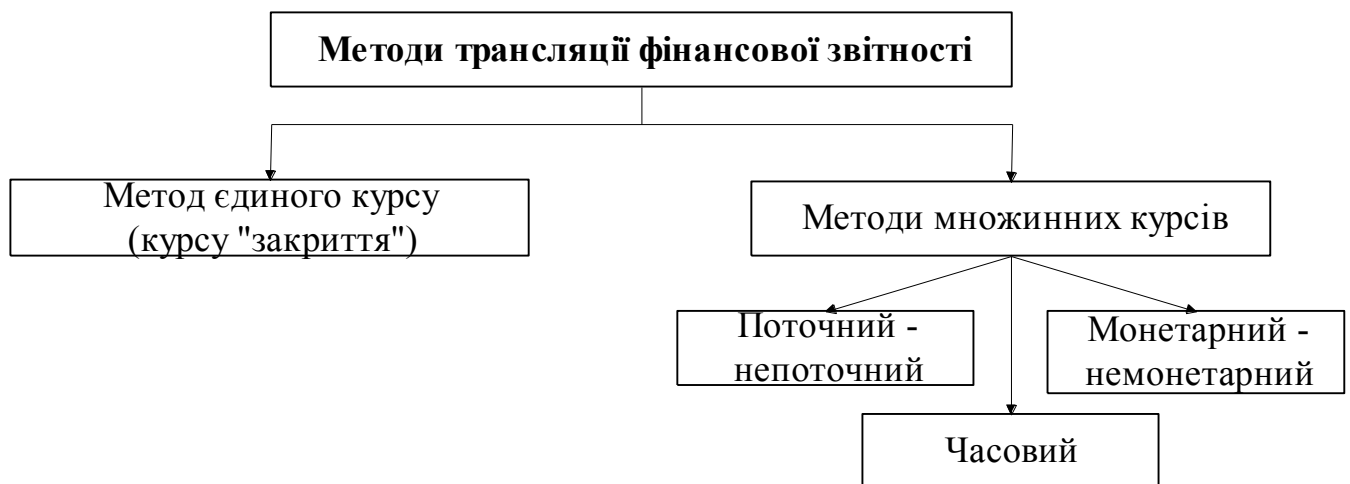

Рис. 1 Класифікація методів трансляції фінансової звітності, що застосовуються у міжнародній практиці

Використання кожного із вищезазначених методів призводить до одержання різних значень курсових різниць. Це зумовлено тим, що в основі трансляційних методів лежать різні припущення щодо того, на які види активів і зобов'язань, виражених в іноземних валютах, впливають зміни валютних курсів (табл. 2).

Відмінності між методами трансляції фінансової звітності

Методи трансляції	Види активів і зобов'язань, які при трансляції призводять до виникнення курсових різниць
Метод курсу “закриття”	Всі активи і зобов'язання
Поточний – непоточний	Поточні активи і зобов'язання
Монетарний – немонетарний	Грошові активи і зобов'язання
Часовий	Всі активи і зобов'язання, крім оцінених за історичною вартістю

У результаті дослідження з'ясовано, що жоден з методів трансляції не є досконалим і має певні недоліки. Так, поточний-непоточний та монетарний-немонетарний методи базуються на класифікації об'єктів обліку за певними критеріями. Водночас залишається необгрунтованим питання, чому саме такий поділ елементів фінансової звітності повинен визначати, який курс застосовувати при трансляції. Окрім цього, у монетарному - немонетарному методі, трансляція негрошових елементів фінансової звітності за історичним курсом буде мати зміст тільки у випадку оцінки цих елементів за історичною вартістю. Основним недоліком методу курсу “закриття” є те, що використання валютного курсу на дату складання фінансової звітності при перерахунку активів, оцінених за історичною вартістю, призводить до одержання беззмістовних значень, які не відображають ні історичної вартості цих активів, ані поточної.

Сьогодні у міжнародній практиці домінуючими є метод курсу “закриття” та часовий метод. Аналіз положень американського стандарту фінансового обліку 52 “Валютна трансляція” (SFAS 52 “Foreign currency translation”), Британського стандарту бухгалтерської практики 20 “Валютна трансляція” (SSAP 20 “Foreign currency translation”) та Міжнародного стандарту бухгалтерського обліку 21 “Вплив змін валютних курсів”(IAS 21 “The Effects of Changes in Foreign Exchange Rates”) показав, що в їх основі лежить концепція про те, що основним критерієм вибору методу трансляції фінансової звітності є тип зарубіжного підрозділу та його взаємозв'язок із головною компанією.

В Україні, на відміну від міжнародної практики, проблема трансляції фінансової звітності банківських зарубіжних підрозділів не знайшла відповідного висвітлення ні в економічній літературі, ні у правових актах держави. У дослідженні обгрунтовано доцільність здійснювати трансляцію фінансової звітності банківських зарубіжних представництв та філій, діяльність яких тісно пов'язана з діяльністю головного банку - за часовим методом, а філій, які є самостійними закордонними господарськими підрозділами - за методом курсу “закриття”. При цьому, з метою уникнення основного недоліку методу курсу “закриття”, автор пропонує перед

трансляцією, вартість елементів балансового звіту, оцінених за історичною вартістю, привести відповідно до ринкової.

Вибираючи метод трансляції, рекомендується враховувати такі додаткові фактори, як: цілі трансляції, економічне середовище, в якому функціонує підрозділ, види валют, що задіяні в процесі трансляції.

Оцінюючи стан бухгалтерського обліку валютних операцій, в роботі звертається увага на недоречність вживання деякими вченими, а також у нормативно-правових актах терміна “неторговельні операції” відносно до готівкових обмінних операцій. Автор вважає, що це не відповідає економічній суті обмінних операцій, а також суперечить діючій методиці їх відображення у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності. Так, згідно з нормативно-правовими актами НБУ, фінансові результати від проведення обмінних операцій повинні відображатися на рахунку № 6204 “Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами”, а у Звіті про прибутки і збитки ці фінансові результати показуються за статтею “Результат від торговельних операцій”.

Аналіз наявної методики обліку фінансових результатів від валютних операцій дав можливість виявити такі недоліки:

по-перше, більшість видів доходів і витрат, одержаних від валютних операцій, обліковуються на тих самих рахунках, що й аналогічні доходи і витрати від операцій, проведених у національній валюті. Так, у Плані рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України не має окремих рахунків для обліку доходів і витрат від операцій із залучення і розміщення коштів на валютному ринку. Для обліку суто валютних доходів і витрат у 6 і 7 класах Плану рахунків передбачено тільки чотири рахунки;

по-друге, віднесення курсових різниць на рахунок № 6204 “Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами” є недоречним, оскільки назва рахунка не відповідає об'єкту обліку. Курсові різниці виникають від переоцінки активів і зобов'язань у зв'язку із зміною курсів валют і не мають відношення до операцій з купівлі-продажу валютних цінностей;

по-третє, відображення в обліку реалізованих і нереалізованих результатів на одному рахунку створює проблеми щодо визначення реального фінансового результату від проведення обмінних операцій;

по-четверте, діюча практика оподаткування нереалізованих результатів від проведення валютних операцій комерційних банків в умовах нестабільності обмінного курсу гривні щодо іноземних валют призводить до негативних для економіки наслідків. Зокрема, в період зниження курсу гривні щодо іноземних валют, банки з довгою валютною позицією вимушені включати до валових доходів нереалізовані прибутки, які можуть зникнути в наступних звітних періодах

внаслідок майбутніх змін валютних курсів. Сплата податку з прибутків, не підтверджених грошовими потоками, негативно впливає на фінансові результати та ліквідність банку. У цій ж ситуації, комерційні банки з короткою валютною позицією зазнають нереалізованих збитків, які включаються у валові витрати, що призводить до зменшення податкових надходжень у бюджет за реальними прибутками.

З метою усунення вказаних недоліків автор пропонує: 1) у 6 і 7 класах Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України увести додаткові рахунки для обліку процентних та інших видів доходів і витрат від валютних операцій або для рахунків 6 і 7 класів увести як обов'язковий параметр аналітичного обліку код валюти або банківського металу. При цьому останній варіант є більш доцільним, оскільки його реалізація є досить простою і, на відміну від першого варіанта, не призведе до перевантаження Плану рахунків; 2) замінити назву рахунка № 6204 “Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами” на назву “Реалізований результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами” і обліковувати на ньому доходи та витрати за завершеними операціями; 3) у 6 класі Плану рахунків увести активно-пасивний рахунок “Курсові різниці”; 4) вилучити нереалізовані результати з бази оподаткування комерційних банків.

Впровадження у практику запропонованих рекомендацій поліпшить інформаційну базу аналізу результатів діяльності комерційних банків на валютному ринку, дозволить зовнішнім користувачам одержувати об'єктивні дані щодо ефективності валютних операцій і забезпечить оподаткування реально одержуваних прибутків.

У третьому розділі “Методика аналізу валютних операцій” досліджується інформаційне забезпечення та основні підходи до аналізу валютних операцій; пропонується методика аналізу фінансових результатів від проведення валютних операцій, уточнюється класифікація валютних ризиків та розкривається методика їх аналізу.

Важливе місце в інформаційному забезпеченні аналізу валютних операцій займає фінансова звітність. З переходом банківської системи України на міжнародні стандарти бухгалтерського обліку суттєво змінився зміст звітності та підходи до її подання. Більшість інформації, пов'язаної з валютними операціями уповноваженого банку, розкривається у примітках до річної фінансової звітності. Такий підхід до побудови фінансової звітності не суперечить міжнародним стандартам бухгалтерського обліку. Водночас при оприлюдненні річної фінансової звітності примітки, як правило, не публікуються. У зв'язку з цим інформація про діяльність банку на валютних ринках є недоступною для більшості категорій зовнішніх користувачів.

Автор вважає, що аналіз валютних операцій повинен охоплювати два напрями: оцінку зовнішнього середовища, в якому функціонує комерційний банк та внутрібанківський аналіз. У процесі проведення останнього рекомендується аналізувати організаційні аспекти проведення

валютних операцій, активні і пасивні валютні операції, валютні ризики та фінансові результати. Запропонована в роботі блок-схема комплексного аналізу діяльності комерційних банків на валютних ринках зображена на рис. 2.

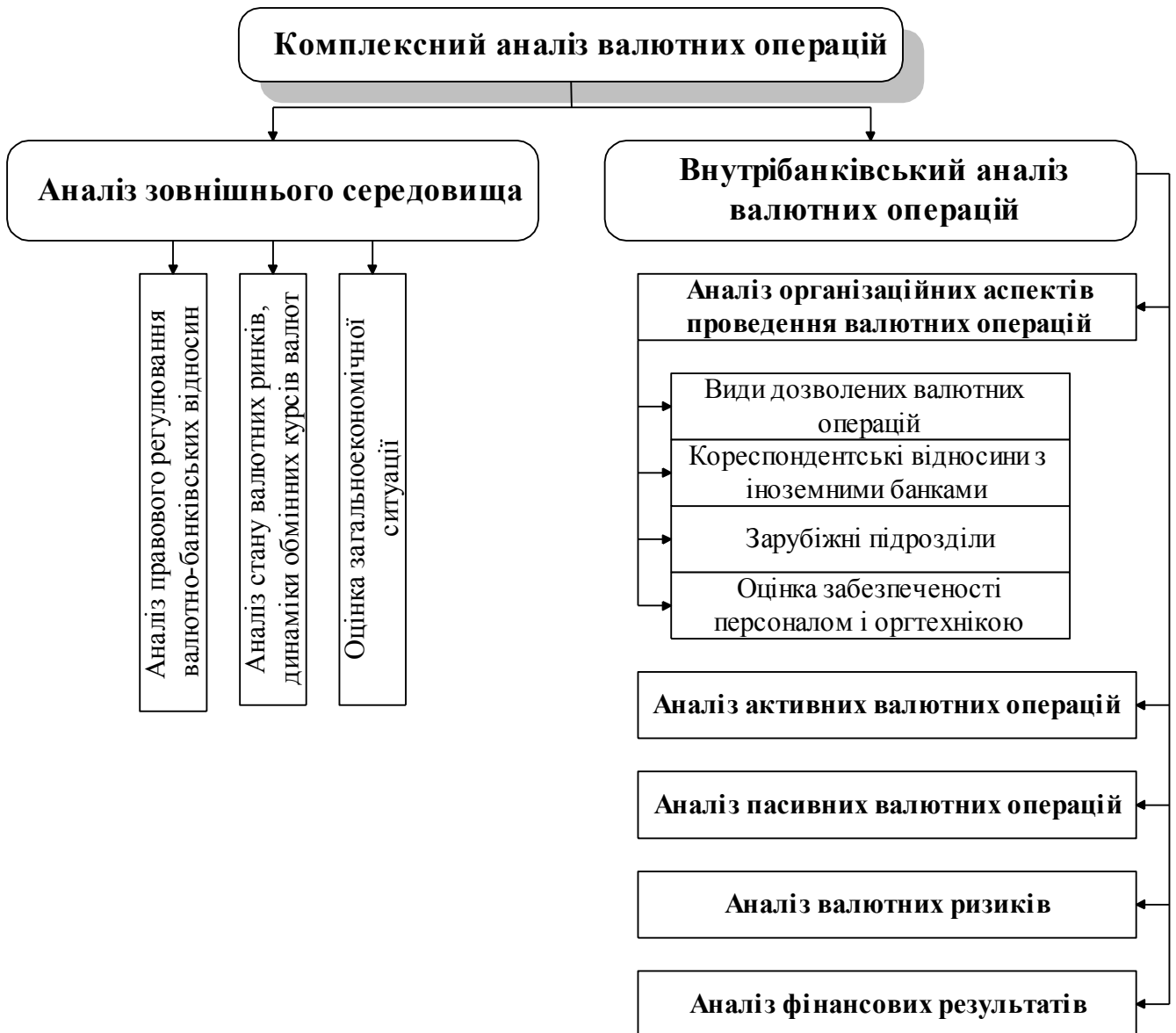

Рис.2 Блок-схема комплексного аналізу валютних операцій комерційного банку

З метою одержання об'єктивної інформації про обсяги валютних операцій уповноважених банків автор пропонує в процесі аналізу розраховувати вплив змін курсу звітної валюти (гривні) щодо іноземних валют і банківських металів, в яких банк проводить операції на його активи і зобов'язання за формулами:

$$\Delta E_A = \sum_{i=1}^n (A_{i_1} - A_{i_0}) \times r_{i_0} \quad (1)$$

$$\Delta E_L = \sum_{i=1}^n (L_{i_1} - L_{i_0}) \times r_{i_0} \quad (2)$$

$$\Delta E_{RA} = \sum_{i=1}^n (r_{i_1} - r_{i_0}) \times A_{i_1} \quad (3)$$

$$\Delta E_{RL} = \sum_{i=1}^n (r_{i_1} - r_{i_0}) \times L_{i_1} \quad (4)$$

де ΔE_A - вплив змін абсолютних величин активів в іноземних валютах і банківських металах на загальну величину гривневого еквівалента валютних активів;

ΔE_L - вплив змін абсолютних величин зобов'язань в іноземних валютах і банківських металах на загальну величину гривневого еквівалента валютних зобов'язань;

A_{i_1}, A_{i_0} - величина активу в і-й іноземній валюті або і-у виді банківського металу на певну дату відповідно звітного та базового періодів;

L_{i_1}, L_{i_0} - величина зобов'язання в і-й іноземній валюті або і-у виді банківського металу на певну дату відповідно звітного та базового періодів;

r_1, r_0 - офіційний курс гривні щодо і-ї валюти або і-го виду банківського металу на певну дату відповідно звітного та базового періодів;

$\Delta E_{RA}, \Delta E_{RL}$ - вплив змін офіційного курсу гривні щодо іноземних валют або банківських металів на загальну величину гривневого еквівалента відповідно валютних активів і зобов'язань.

У процесі аналізу валютних операцій рекомендується зіставляти взаємозв'язані статті активу і пасиву, на яких зафіксовано залишки в іноземних валютах, та розраховувати нетто-позицію за кожною групою парних статей. Це дозволяє оцінити напрями використання різних видів залучених валютних ресурсів, а також визначити, за рахунок яких видів валютних ресурсів здійснювалося їх розміщення у ті чи інші активи.

Успішна діяльність на валютних ринках значною мірою залежить від ефективності управління валютними ризиками. Важливе значення для аналізу валютних ризиків має їх науково обгрунтована класифікація. Водночас серед вчених немає єдиної думки стосовно видів валютних ризиків та їх суті. Автор вважає, що найбільш вдалою є класифікація валютних ризиків на економічні та фінансові з виділенням в структурі останніх операційних і трансляційних ризиків.

У роботі значна увага приділена валютному операційному ризику, аналіз якого, на думку автора, повинен включати комплексну оцінку стану валютної позиції банку. З цією метою пропонується визначити потенційні прибутки (збитки) за балансовою, позабалансовою та загальною відкритими валютними позиціями. При цьому розрахунок доцільно проводити як за кожною іноземною валютою, в якій відкрита валютна позиція, так і в цілому по валютному портфелю банку.

Аналіз фінансових результатів в дисертації пропонується проводити за схемою, яка охоплює такі етапи:

- аналіз доходів, одержаних від проведення валютних операцій;
- аналіз витрат, пов'язаних з генеруванням вищезазначених доходів;
- визначення фінансових результатів та дослідження факторів впливу на прибутковість валютних операцій;
- порівняння фінансових результатів окремого банку із результатами інших банків;
- оцінка виявлених резервів підвищення ефективності валютних операцій і вироблення заходів щодо їх мобілізації.

У дисертації розроблена система показників для оцінки ефективності валютних операцій комерційних банків, що подана в табл.3.

Проведений в роботі аналіз валютних операцій за запропонованою методикою на основі використання фактичних даних групи уповноважених банків України за 1998 – 1999 роки дозволив виявити такі особливості.

Більшість операцій в іноземних валютах проводилась в доларах США, питома вага яких у валютних операціях коливалася в межах від 64,1 до 99,8%. Частка операцій з банківськими металами у валютній діяльності банків була незначною і не перевищувала 4%. При проведенні операцій з банківськими металами перевага надавалась золоту.

У структурі валютних зобов'язань в одних банках переважали кошти клієнтів, в інших - міжбанківські залучення. Пріоритетними напрямками вкладень валютних ресурсів були кредити клієнтам та розміщення коштів в інших банках. Жоден з досліджуваних банків не здійснював операцій з іноземними цінними паперами.

Розраховані в роботі коефіцієнти еластичності показують, що: 1) збільшення витрат банку на проведення валютних операцій на 1% забезпечує зростання доходів на 1,02%; 2) збільшення процентних витрат за валютними операціями на 1% призводить до росту процентних доходів на 1,49 %; 3) зростання комісійних витрат за валютними операціями на 1% збільшує комісійні доходи на 1,5%; 4) зниження витрат від торгівлі валютними цінностями на 1 % призводить до зменшення доходів за цими операціями на 0,46%.

Методика розрахунку показників ефективності валютних операцій комерційних банків

Назва показників	Алгоритм розрахунку
Рентабельність доходу від валютних операцій, %	$\frac{\text{Прибуток від валютних операцій}}{\text{Доходи від валютних операцій}} \times 100\%$
Рентабельність витрат на валютні операції, %	$\frac{\text{Прибуток від валютних операцій}}{\text{Витрати від валютних операцій}} \times 100\%$
Рентабельність валютних активів, %	$\frac{\text{Прибуток від валютних операцій}}{\text{Середні валютні активи}} \times 100\%$
Частка прибутку від валютних операцій в загальному прибутку банку, %	$\frac{\text{Прибуток від валютних операцій}}{\text{Загальний прибуток банку}} \times 100\%$
Дохід від валютних операцій до середніх сукупних активів банку, %	$\frac{\text{Дохід від валютних операцій}}{\text{Середні сукупні активи}} \times 100\%$
Чистий спред за валютними операціями, %	$\frac{\text{Процентні доходи за валютними операціями}}{\text{Підпроцентні валютні активи}} \times 100\% - \frac{\text{Процентні витрати за валютними операціями}}{\text{Підпроцентні валютні зобов'язання}} \times 100\%$
Чиста процентна маржа за валютними операціями, %	$\frac{\text{Процентні доходи за валютними операціями} - \text{Процентні витрати за валютними операціями}}{\text{Середні валютні активи}} \times 100\%$
Прибуток від валютних операцій на одного працівника валютного підрозділу банку, грн.	$\frac{\text{Прибуток від валютних операцій}}{\text{Кількість спеціалістів, залучених до проведення валютних операцій}}$
Прибуток від валютних операцій до витрат на утримання персоналу валютних підрозділів банку, грн.	$\frac{\text{Прибуток від валютних операцій}}{\text{Витрати на утримання персоналу валютного підрозділу}}$

У 1999 році відбулася неоднозначна зміна показників ефективності діяльності досліджуваних банків на валютних ринках порівняно з попереднім роком. Так, рентабельність доходу від валютних операцій зросла з 35,7 до 36%, чиста процентна маржа – з 3,64 до 3,85%. Водночас рентабельність витрат знизилась – з 56,4 до 56,1%, рентабельність валютних активів – з 8,5 до 6,8%, чистий спред – з 6,56 до 4,51%, що свідчить про необхідність підвищення ефективності управління валютними операціями комерційних банків.

ВИСНОВКИ

Проведене дисертаційне дослідження обліку і аналізу банківських валютних операцій дало можливість виробити науково обгрунтовані положення щодо вдосконалення правового регулювання валютно-банківських відносин, методики бухгалтерського обліку та аналізу валютних операцій комерційних банків України. Впровадження в практику розроблених рекомендацій сприятиме підвищенню ефективності управління банківською діяльністю на валютних ринках. Загальні висновки, одержані в результаті дослідження, такі.

1. Економічну категорію “валютні операції комерційних банків” пропонується визначати як вид банківської діяльності у сфері міжнародних валютних відносин, спрямований на одержання прибутку і охоплює різноманітні види операцій з валютними цінностями (за винятком операцій резидентів у національній валюті), що здійснюються на національному, регіональному та міжнародних фінансових ринках, як за дорученням клієнтів, так і за власні кошти банків.

2. Важливе теоретичне і практичне значення для вдосконалення обліку та аналізу діяльності комерційних банків має наукова класифікація валютних операцій. Автором запропонована класифікація валютних операцій за такими ознаками: економічна суть; види ринків, на яких здійснюються валютні операції; види руху грошових потоків; характер посередницької діяльності; контрагенти, з якими проводяться валютні операції; мета проведення; джерела коштів; строки; об'єкти бухгалтерського обліку; форми грошей; види валютних цінностей; ступінь конвертованості іноземних валют; види валютних курсів, що застосовуються при відображенні валютних операцій в бухгалтерському обліку; вплив валютних операцій на валютну позицію банку; відображення на рахунках бухгалтерського обліку; тип події; платність; види доходів (витрат).

3. Перспективи розвитку банківських валютних операцій значною мірою залежать від наявної системи економіко-правового регулювання, а також здатності самих комерційних банків пристосовуватися до зовнішнього регулятивного середовища, в якому вони функціонують. З метою усунення недоліків, що мають місце у державному регулюванні банківською діяльністю у сфері валютних операцій необхідно: активізувати зусилля щодо впровадження економічних засобів регулювання, систематизувати законодавство з питань валютно-банківського регулювання, зокрема провести його консолідацію та кодифікацію; внести зміни у діючий режим правового регулювання, створити сприятливіші умови для залучення до комерційних банків коштів фізичних осіб у іноземній валюті; переглянути наявну систему санкцій, що застосовуються до уповноважених банків за порушення валютного законодавства.

4. Проблема трансляції фінансової звітності зарубіжних підрозділів комерційних банків України не знайшла відповідного висвітлення ні у вітчизняній економічній літературі, ні у

правових актах держави. Трансляцію фінансової звітності банківських зарубіжних представництв та філій, діяльність яких тісно пов'язана з діяльністю головного банку пропонується здійснювати за часовим методом, а філій, які є самостійними закордонними господарськими підрозділами - за методом курсу “закриття”. Вибираючи метод трансляції, потрібно враховувати такі додаткові фактори, як цілі трансляції, економічне середовище, в якому функціонує підрозділ, види валют, задіяні в процесі трансляції.

5. З метою усунення недоліків діючої в Україні методики обліку фінансових результатів від валютних операцій доцільно: у 6 і 7 класах Плану рахунків бухгалтерського обліку комерційних банків України запровадити як обов'язковий параметр аналітичного обліку код валюти або банківського металу; 2) замінити назву рахунка № 6204 “Результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами” на назву “Реалізований результат від торгівлі іноземною валютою та банківськими металами” і обліковувати на ньому доходи та витрати за завершеними операціями; 3) у 6 класі Плану рахунків увести активно-пасивний рахунок “Курсові різниці”; 4) вилучити нереалізовані результати з бази оподаткування комерційних банків.

6. Комплексний аналіз діяльності комерційних банків на валютних ринках повинен охоплювати два напрями: оцінку зовнішнього середовища, в якому функціонує банк та внутрібанківський аналіз. При проведенні останнього необхідно аналізувати організаційні аспекти проведення валютних операцій, активні і пасивні валютні операції, валютні ризики та фінансові результати.

7. З метою одержання об'єктивної інформації про обсяги валютних операцій уповноважених банків, потрібно розраховувати вплив змін курсу звітної валюти (гривні) щодо іноземних валют та банківських металів, в яких банк проводить операції на його активи і зобов'язання.

8. В процесі аналізу операційних валютних ризиків пропонується визначати потенційні прибутки (збитки) за балансовою, позабалансовою та загальною відкритими валютними позиціями банку. При цьому розрахунок доцільно проводити як за кожною іноземною валютою, в якій відкрита валютна позиція, так і в цілому по валютному портфелю банку.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Особливості бухгалтерського обліку в комерційних банках України при переході на міжнародні стандарти // Персонал. – 1998. - № 3. – С.8-11. (0,36 д.а.)
2. Деякі методичні аспекти аналізу ефективності валютних операцій комерційних банків // Вісник ТАНГ. Випуск 4. Тернопіль. - 1998. - С.-59-61. (0,31 д.а.)

3. Проблеми правового регулювання валютних операцій комерційних банків// Наукові записки: Зб. наук. пр. /Під ред.Шкарабана С.І. – Тернопіль: Економічна думка. – 1999. – С.190-192. (0,11 д.а.)
4. Правові аспекти регулювання валютних операцій комерційних банків України// Вісник Національного банку України. – 1999. - № 11.- С.18-21. (0,55 д.а.)
5. Аналіз методів розрахунку фінансових результатів від обмінних операцій уповноважених банків// Наукові записки: Зб.наук.пр./Під ред.Шкарабана С.І. – Тернопіль: Економічна думка. – 2000. – С.105-107 (0,16 д.а.).
6. Суть і види валютних операцій комерційних банків// Формування економічних відносин в умовах ринку: Зб. наук. пр. ТАНГ: Випуск 2 /Під ред.Фаріона І.Д.– Тернопіль: Економічна думка. - 1998. – С.193-197. (0,3 д.а.)
7. Проблеми обліку фінансових результатів валютних операцій комерційних банків України// Баланс. Всеукраїнський бухгалтерський тижневик. – 2000. - № 28 (309). - С.26-29. (0,4 д.а.)
8. Проблеми обліку фінансових результатів валютних операцій комерційних банків України// Збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції “Україна на порозі 21 століття: економіка, державність”. – Том 1. - Вінниця: ВТЕІ. – 2000. – С. 178-182. (0,32 д.а.)
9. Особливості внутрішнього аудиту валютно-обмінних операцій в комерційних банках// Збірник тез та текстів виступів на республіканській науково-практичній конференції з аудиту “Удосконалення національних нормативів аудиту” – Житомир: ЖІТІ. - 2000. – С.143-146. (0,17 д.а.)
10. Проблеми трансляції фінансової звітності зарубіжних підрозділів комерційних банків// Збірник тез доповідей на міжнародній науково-практичній конференції “Удосконалення обліку та аналізу господарської діяльності на основі впровадження нових П(С)БО в Україні” – К.: КНЕУ. – 2000.- С. 178-182. (0,1 д.а.)

Анотація

Литвин Н. Б. Облік і аналіз валютних операцій комерційних банків України. - Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.06.04 – Бухгалтерський облік, аналіз та аудит. – Тернопільська академія народного господарства. Тернопіль, 2000.

У дисертації досліджено теоретичні та методичні проблеми вдосконалення бухгалтерського обліку та аналізу валютних операцій комерційних банків. Розкрито економічну суть і зміст категорії “валютні операції комерційних банків”, запропоновано класифікацію банківських валютних операцій, дано критичну оцінку діючих в Україні валютно-банківських правовідносин

та визначено напрями їх вдосконалення. Узагальнено зарубіжний досвід обліку валютних операцій та обґрунтовано можливості його застосування у вітчизняній практиці, удосконалено діючу методику обліку фінансових результатів діяльності українських банків на валютних ринках. Розроблено концептуальну схему проведення комплексного аналізу валютних операцій та систему показників для оцінки їх ефективності.

Ключові слова: комерційні банки, валютні операції, валютно-банківські правовідносини, бухгалтерський облік валютних операцій, курсові різниці, трансляція фінансової звітності, аналіз валютних операцій.

Аннотация

Литвин Н.Б. Учет и анализ валютных операций коммерческих банков Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата экономических наук по специальности 08.06.04 – Бухгалтерский учет, анализ и аудит. – Тернопольская академия народного хозяйства – Тернополь, 2000 г.

В диссертации исследованы теоретические и методологические проблемы совершенствования бухгалтерского учета и анализа валютных операций коммерческих банков. Раскрыты экономическая сущность и содержание категории “валютные операции коммерческих банков”, предложена классификация банковских валютных операций, дана критическая оценка действующих в Украине валютно-банковских правоотношений и определены пути их совершенствования. Обобщен зарубежный опыт учета валютных операций и трансляции финансовой отчетности, обоснованы возможности его внедрения в отечественной практике. Усовершенствована методика учета финансовых результатов деятельности украинских банков на валютных рынках. Разработана концептуальная схема проведения комплексного анализа валютных операций и система показателей для оценки их эффективности.

Ключевые слова: коммерческие банки, валютные операции, валютно-банковские правоотношения, бухгалтерский учет валютных операций, курсовые разницы, трансляция финансовой отчетности, анализ валютных операций.

SUMMARY

Lytvyn N.B. Accounting and analysis of Ukrainian commercial banks' foreign currency transactions. – Manuscript.

Thesis for the degree of candidate of economic science on speciality 08.06.04 – Accounting, analysis and auditing. – Ternopil Academy of National Economy. Ternopil, 2000.

The thesis contains scientifically grounded recommendations concerning the improvement of legal regulation of international banking activity, methodics of accounting and analysis of commercial banks' foreign currency transactions. The dissertation comprises an introduction, three chapters, summary, bibliography and annexes.

In the introduction there has been grounded the topicality of the research theme, the aim and main tasks, the scientific novelty and practical meaning of obtained results have been defined.

The first chapter determines the nature of commercial banks' foreign currency transactions, suggests their classification, presents the critical assessment of valid international banking legislative relations in Ukraine and the ways of their modernization. It also defines the role of accounting and analysis in foreign currency transactions management.

The research project analyses the definitions of term "foreign currency transactions", reveals the irregularities of some of them. The necessity of new understanding of the category "commercial banks' foreign currency transactions" is grounded here as the kind of banking activity in the sphere of international currency relations, aimed at making profit and includes different kinds of transactions with foreign values (except transactions of residents in national currency), which are carried out at the national, regional and international financial markets on behalf of the clients and by own means of banks.

The second chapter defines the problems of translation of foreign currency transactions and foreign subsidiary's financial statements and the ways of their solving in the international practice. It gives the condition assessment of valid methodic of commercial banks' foreign currency transactions accounting. There has been suggested the classification of revenue and expenses from international banking activity.

The translation methods and accounting standards, such as SFAS 52 "Foreign currency translation", SSAP 20 "Foreign currency translation", IAS 21 "The Effects of Changes in Foreign Exchange Rates" are deeply analyzed. Grounded recommendations are made about which methods should be used to translate financial statements of Ukrainian commercial banks foreign subsidiaries and representative offices.

As the results of investigation there were exposed some irregularities in the valid in Ukraine methodics of accounting of financial results from foreign currency transactions. The necessity of amendments and additions to the plan of accounts of Ukrainian commercial banks and reasonability of excluding of unrealized results out of the base of commercial banks taxation are grounded.

The third chapter investigates the informational supply of foreign currency transactions analysis, the methodics of the complex analysis of commercial banks' foreign currency transactions is elaborated. It also points out the details of currency risks classification and determines the methodics of transaction currency risk analysis. Financial ratios for evaluation of foreign currency transactions efficiency has been worked out.

While analyzing the foreign currency transactions it is recommended to evaluate the environment within which the bank operates, organizational aspects of international banking activity, active and passive foreign currency transactions, financial results and currency risks. To obtain objective information about the volume of international banking activity it is offered to calculate the effects of exchange rate changes on bank's assets and liabilities.

Key words: commercial banks, foreign currency transactions, international banking legislative relations, accounting of foreign currency transactions, exchange differences, translation of financial statements, analysis of foreign currency transactions.